

УДК: 338.49:332.1

В.В. Демченко

Особливості формування транскордонних кластерів

Аналізується досвід створення та розвитку транскордонних кластерів у країнах ЄС. Визначено моделі їх формування у вигляді монополярного та біполярного кластерів. Проаналізовано бар'єри для формування та функціонування транскордонних кластерів в європейських країнах. Визначено ендогенні та екзогенні чинники розвитку транскордонних кластерів у прикордонних областях України. Обговорюються перспективи створення транскордонних кластерів у західних областях України на прикладі Львівської області. Обґрунтовується необхідність забезпечення організаційної та фінансової підтримки процесів створення транскордонних кластерів на регіональному та національному рівні.

Ключові слова: кластер, мережа, транскордонне співробітництво.

В останні десятиліття одне з провідних місць в економічній літературі з проблем регіонального розвитку посідає концепція кластерів. Ця концепція розглядається як важливий інструмент політики регіонального розвитку, адаптований до нових реалій конкуренції в умовах глобалізації економіки. У теоретичному плані кластерний підхід, започаткований М. Портером [1], отримав свій подальший розвиток у різноманітних працях зарубіжних та вітчизняних авторів, зокрема в роботах М. Енрайта, С. Розенфельда, К. Кетельса, Т. Андерсона, С. Соколенка, М. Войнаренка та інших дослідників [2–6].

Кластерний підхід широко застосовується в багатьох країнах Європейського Союзу. Активно впроваджуються стратегії та програми, які безпосередньо або опосередковано стимулюють формування та розвиток кластерів у європейських регіонах. ЄС підтримує також розвиток трансєвропейської кластерної мережі та транскордонної кооперації у сфері виробництва та технологій.

На сьогодні вже є ряд успішних прикладів формування міжнародних та транскордонних кластерів у ЄС. Зокрема, одним із найуспішніших є транскордонний кластер «Біодолина» в долині Верхнього Рейну (Швейцарія – ФРН – Франція). Є також успішні приклади створення транскордонних кластерів за участю країн Центрально-Східної Європи [7]: кластер скла (Верхня Австрія (Австрія) – Баварія (ФРН) – Богемія (Чехія)); технологічний кластер: (Штирія (Австрія) – Словенія) та ін.

Для України стратегічний курс на європейську інтеграцію та поглиблення партнерства з ЄС обумовлюють необхідність інтенсифікації транскордонного співробітництва західних прикордонних областей України. Формування кластерів та розвиток їх на транскордонному рівні дозволили б місцевим підприємствам ефективно інтегруватися в європейський економічний простір та вийти на європейські ринки.

Слід зазначити, що останнім часом в органах влади зростає зацікавленість у впровадженні кластерних підходів як інструменту забезпечення конкурентоспроможності держави та регіонів. Відповідно до розпорядження

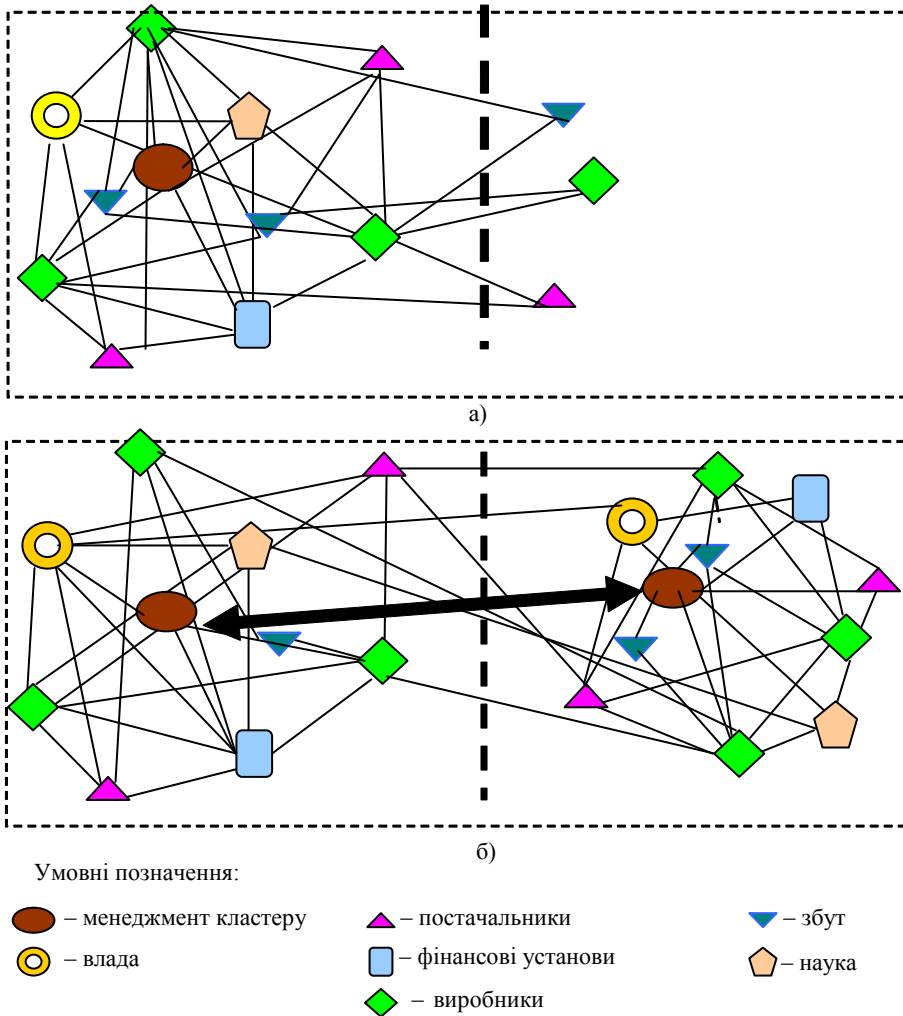

Рис. 1. Моделі транскордонних кластерів: а – монополярний/асиметричний транскордонний кластер; б: біполярний транскордонний кластер.

Кабінету Міністрів України від 10.09.08 №1214-р Міністерство регіонального розвитку та будівництва України спільно з Національною академією наук України розробили проект Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів, у якому відображено загальне бачення держави щодо створення і підтримки розвитку транскордонних кластерів.

Разом з тим особливості формування транскордонних кластерів та мереж кооперації у прикордонних регіонах України мало досліджені. Тому метою цієї статті є аналіз європейського досвіду створення та розвитку транскордонних кластерів та розробка пропозицій щодо шляхів їх формування у прикордонних регіонах України.

1. Моделі транскордонних кластерів. На підставі аналізу європейського досвіду у процесах кластеризації автор визначив такі моделі формування транскордонних кластерів:

Монополярний / асиметричний транскордонний кластер (рис. 1а) може сформуватися у випадку, коли суміжні регіони сусідніх країн суттєво відрізняються за рівнем впровадження кластерних підходів. Стратегія розвитку кластера, що сформувався по один бік кордону, до транскордонного рівня буде визначатися спрямованістю на природні ресурси, робочу силу або збут (завоювання внутрішнього ринку) по інший бік кордону. Такий кластер передусім буде посилювати конкурентоспроможність регіону, де розміщено ядро кластера.

Інша модель транскордонного кластера – *бі(полю)полярна*. У цьому випадку транскордонна мережа формується на базі регіональних кластерів по різні боки кордону, як засновницьких елементів (рис. 1б).

Біполярні транскордонні кластери можуть сформуватися у *симетричній або асиметричній формі*. Асиметричні кластери формуються при поділі функцій учасників кластера, коли мережі по різні боки кордону взаємодоповнюють одна одну, наприклад, кластери деревообробка – виробництво меблів, будівельні – матеріали-будівництво тощо. Симетричні транскордонні кластери, зокрема, можуть бути сформовані у туристичній чи транспортно-логістичній сфері.

Загальний алгоритм формування біполярного транскордонного кластера:

1. Створення та розвиток регіональних кластерів до певного рівня.
2. Започаткування контактів між кластерними організаціями. Цей процес можуть розпочати представники кластерів самостійно або за зовнішнього впливу (за ініціативою регіональних органів влади або єврорегіональних структур).
3. Визначення цілей майбутнього розвитку транскордонного кластера, наприклад: розвиток взаємодії між виробниками, постачальниками чи фірмами збуту по обидва боки кордону; обмін досвідом та знаннями; трансфер технологій; спільна промоція та маркетинг; програми підвищення кваліфікації тощо.
4. Узгодження загальних правил, стандартів і процедур управління мережевою взаємодією на транскордонному рівні, зокрема забезпечення регулярних зв'язків у транскордонній мережі, прийняття рішень, фінансування спільних заходів
5. Формування зв'язків та розвиток кооперації між учасниками кластерів (підприємствами та установами) різних регіонів.

Прикладом успішного створення біполярних транскордонних кластерів є співпраця Ділової Ініціативи Паннонії (Угорщина) з Нижньоавстрійською мережею, в результаті якої були започатковані два транскордонні кластери в автомобільній та лісовій галузях виробництва.

2. Бар'єри на шляху формування транскордонних кластерів. Європейський досвід показує, що процеси створення транскордонних кластерів ускладнюються існуванням додаткових бар'єрів навіть у тих умовах, коли мережеві зв'язки формуються між країнами, що належать єдиному ринку ЄС.

У роботі [8] основними бар'єрами у розбудові транскордонних кластерів названо відмінності в законодавстві, рівні освіти і досліджень, мовні бар'єри, різний менталітет. Аналіз проблем функціонування транскордонних кластерних мереж у польсько-словацько-чеському прикордонні показав, що найбільшими бар'єрами у розвитку транскордонних інноваційних мереж є

брак довіри чи мотивації до налагодження співпраці, відсутність механізмів ініціювання співпраці, слабкість взаємних контактів між акторами кластерних ініціатив, недостатня підтримка кластерних ініціатив на регіональному рівні [9]. Найважливішими чинниками розвитку транскордонних мереж названо інституційні механізми сприяння формування кластерів на європейському та національному рівні.

Бар'єрами для формування кластерів є не тільки кордони між країнами, а і адміністративні межі всередині країни. Особливо це стосується країн із федеративним устроєм. Як показали дослідження кластерних ініціатив у Східній Німеччині, розбудова міжрегіональних кластерів гальмується адміністративними бар'єрами, оскільки пріоритетні галузі підтримки визначають окремі федеральні землі [10].

3. Передумови формування транскордонних кластерів у західних регіонах України. В Україні також існує певний досвід розвитку кластерів, перш за все на Хмельниччині. Останніми роками розпочалося також формування кластерів і в інших регіонах, зокрема в Криму, Івано-Франківській, Рівненській, Харківській, Херсонській областях. На жаль, поки що цей процес не набув широкого поширення по всій Україні, хоча, за результатами дослідження [11], практично в кожній області існують потенційні кластери.

Розглядаючи перспективи формування транскордонних кластерів на кордонах України, слід зауважити, що вони передусім визначатимуться рівнем розвитку кластерних підходів як у прикордонних областях України, так і в суміжних регіонах сусідніх держав. Процеси формування та розвитку транскордонних кластерів у прикордонних областях України визначаються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками (табл. 1–2).

Поки що сусідні держави ЄС, особливо Польща та Угорщина, суттєво випереджають нас у процесах кластеризації. Зокрема в Угорщині успішно функціонують понад 20 кластерів, деякі з них (на кордоні з Австрією) розвинулися

Таблиця 1

Ендогенні чинники розвитку транскордонних кластерів у прикордонних областях України

Позитивні	Негативні
<ul style="list-style-type: none"> ▪ зростання зацікавленості підприємств, регіональної влади і наукових установ у кластерних ініціативах; ▪ наявний потенціал формування кластерів в основних галузях економіки прикордонних регіонів; ▪ перший позитивний досвід з формування кластерів у регіонах України; ▪ зростання розуміння значення транскордонного партнерства і співпраці серед потенційних учасників кластерних ініціатив; ▪ наявність осіб, фірм, організацій, що можуть каталізувати процес; ▪ зростання обсягів інформації щодо функціонування кластерів. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ слабка схильність підприємств до співпраці з іншими підприємствами і організаціями; ▪ недостатньо знань про кластери у бізнесовому та владному середовищі; ▪ брак компетенції щодо управління мережами та кластерами; ▪ слабкість інститутів підтримки бізнесу, які повинні бути каталізаторами кластерних ініціатив; ▪ відсутність програмно-цільових підходів та фінансової підтримки формування кластерів на регіональному рівні; ▪ брак адекватних до умов України моделей управління мережами співпраці.

Таблиця 2

Екзогенні чинники розвитку транскордонних кластерів у прикордонних областях України

Позитивні	Негативні
<ul style="list-style-type: none"> ▪ динамічний розвиток європейської кластерної політики; ▪ формування кластерів у суміжних регіонах сусідніх країн; ▪ фінансова підтримка розвитку транскордонного співробітництва в рамках програм ЄС; ▪ виникнення експертних груп, що займаються проблематикою кластерів; ▪ розвиток платформ інформаційного обміну, зростання взаємної довіри 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ брак довіри чи мотивації з боку потенційних закордонних учасників кластерних ініціатив; ▪ відсутність правового забезпечення діяльності кластерів; ▪ відсутність чітко визначеної політики центральних органів влади, спрямованої на розвиток кластерів; ▪ низький рівень фінансової підтримки транскордонного співробітництва з боку держави

до транскордонного рівня. У Польщі розпочато системний процес формування кластерів за допомогою програм регіонального, національного та європейського рівня. У програмно-цільовому періоді 2007-2013 рр. Польське Агентство розвитку підприємництва (PARP) реалізовує ряд програм підтримки розвитку кластерів, зокрема Програму фінансової підтримки розвитку міжнародної співпраці кластерів із закордонними партнерами під назвою *Innovation Express*. На рівні воєводств діють регіональні операційні програми, одним із пріоритетів яких формування кластерів.

Розглянемо перспективи формування транскордонних кластерів на прикладі українсько-польського транскордонного регіону. Такі кластери у моно- або біполярній формі можуть сформуватися на основі: підприємств, які виробляють аналогічні або схожі продукти; ринків робочої сили з певним рівнем кваліфікації та спеціалізацією; спеціальних послуг (наприклад, інформаційних, туристичних, фінансових), використання та переробки природних ресурсів.

Так, у сусідніх з Україною Підкарпатському та Люблінському воєводствах Польщі ідентифіковано авіаційний кластер, а також агропромислові, туристичні та інформаційні кластери. Львівська область має передумови для формування кластерів такої спеціалізації: деревообробка – виробництво меблів, будівельні матеріали – будівництво, агропромислового типу, виробництво одягу та взуття, транспортно-логістичні послуги, машинобудування та приладобудування, інформатика, туризм та рекреація.

На сьогодні на Львівщині вже зареєстровано кластер «Вантажопідіймальна техніка», на стадії завершення реєстрації кластери «Деревообробки та меблевого виробництва» та «Виробництва альтернативної енергії».

Деякі з цих кластерів у процесі розвитку можуть досягнути транскордонного рівня, зокрема у формі асиметричного кластера – агропромислові, будівельних матеріалів – будівництва, меблево-деревообробний, а у формі біполярного кластера – туристичні, інформатики.

Слід зазначити, що наявність кордону, візові та інші регулювання ЄС обмежують вільний рух товарів, капіталу, людей та створюють додаткові бар'єри для формування та функціонування виробничих транскордонних кластерів. Тому за наявних умов перспективнішим, на нашу думку, є формування кластерів

у сфері послуг, наприклад, туристичних чи інформаційних, оскільки кордонні бар'єри для них менш суттєві, ніж для виробничих кластерів.

Зокрема, є інформація щодо створення декількох польсько-українських транскордонних кластерів у сфері туризму:

- Бещадський транскордонний туристичний кластер;
- Транскордонна мережа соціокультурних ініціатив (Люблін – Жовква);
- завдяки фінансовій підтримці ЄС та спеціальній програмі підтримки Східної Польщі, у Підкарпатському воєводстві формується кластер здоров'я та туризму «Оздоровниці – перлини Східної Польщі». Цей кластер буде здійснювати і транскордонну діяльність, зокрема за рахунок співпраці з оздоровницями України (Трускавець), Словаччини та Литви.

З українського боку значний потенціал щодо розвитку туристичних транскордонних кластерів мають міста Львів, Трускавець, Моршин, а також гірські райони. Зокрема, на даний час Львів приймає близько 0,4 млн. туристів на рік, а в перспективі їх число може зрости до 1 млн. Одним з основних ринків туристів для Львова є східні воєводства Польщі, що створює добрі передумови розвитку транскордонного туризму. Згідно із Стратегією підвищення конкурентоспроможності міста Львова, у 2011 р. у Львові заплановано створити туристичну кластерну асоціацію.

У Львові також зосереджена значна кількість фірм у сфері бізнес-послуг та інформатики, які працюють переважно на засадах аутсорсингу. Сферою їх діяльності є розробка та підтримка прикладних програм, кол-центри, аутсорсинг аналітичних процесів, локалізація програмного забезпечення, ІТ консалтинг. Місто фактично має вже сформований кластер, представлений понад 100 компаніями, які обслуговують українських та міжнародних клієнтів. У перспективі Львів може стати провідним центром аутсорсингу в Центрально-Східній Європі,

Слід зазначити, що даний кластер має свою специфіку. Як правило, у кластерах основний акцент робиться на розвиток внутрішніх взаємозв'язків між учасниками кластера та формування регіональної виробничої мережі. Однак існує інший тип кластерів – т. зв. *сусідські* кластери [13], які називаються так тому, що фірми розташовані поряд, але при цьому найчастіше не мають тривалих і систематичних зв'язків між собою. Всі види зв'язку усередині такого кластера обмежені, проте сильно розвинені зовнішні зв'язки. Вони не прив'язані до регіону, в якому розташовані. Власне кластер бізнес-послуг у Львові є прикладом сусідського кластера.

Слід відзначити активізацію кластерних ініціатив в інших прикордонних регіонах України. Так, у Закарпатській області реалізується Програма створення транскордонних транспортно-логістичних центрів як структурних ланок інноваційних кластерів. Тут також розроблено концепцію створення кластера будівництва дерев'яних будинків. У Чернівецькій області створена Координаційна рада з проведення кластерних досліджень та розпочалося створення лісового кластера. У Волинській області зароджується екотуристичний та агропромисловий кластери.

У Криму активізується діяльність щодо формування економічного мегакластера «Севастополь», реалізації проектів зі створення економіко-туристичного кластера та економічного кластера «Бухти Севастополя». На

Сході України перспективним є формування будівельного, туристичного та фармацевтичного транскордонних кластерів між Харківською областю (Україна) та Белгородською областю (Російська Федерація). Розроблені пропозиції щодо створення транскордонного нанокластера на базі наукових установ та університетів Белгородської та Луганської областей. В контексті активізації економічного співробітництва з Росією, ці та інші транскордонні кластерні ініціативи на Сході України можуть одержати новий імпульс розвитку.

Успішний розвиток транскордонних кластерів можливий на основі виробництваними інноваційних продуктів та послуг, конкурентоспроможних на транскордонних та світових ринках. Останнім часом за ініціативою Держінвестицій в ряді прикордонних регіонів України активізувалася робота щодо створення національних інноваційних кластерів, таких як «Нові матеріали» (м. Харків), «Біотехнології» (м. Львів), «Транзитний потенціал України» (м. Одеса). «Екологія та нові технології природокористування» (м. Донецьк).

Висновки. 1. Формування транскордонних кластерів можливе лише на базі розвитку кластерних ініціатив у прикордонних регіонах України. Спільним завданням регіональних адміністрацій, бізнесових асоціацій та наукових установ є визначення пріоритетів у кластерній політиці, виявлення та активація кластерних утворень, інтеграція процесу кластеризації в галузеві або комплексні програми розвитку регіону.

2. Наявність кордону створює додаткові бар'єри для формування та функціонування транскордонних кластерів. Необхідною умовою для їх створення є налагодженні контактів та взаємної довіри між потенційними учасниками кластерів, активізація співпраці між представниками ділових кіл та органами влади суміжних регіонів, забезпечення фінансової підтримки в рамках відповідних регіональних, національних та європейських програм.

3. Перспективи формування транскордонних кластерів в Україні мають регіональну специфіку. Структура економіки західних прикордонних областей України, відсутність великого капіталу та великих промислових підприємств збіднює можливості формування кластерних структур у сфері виробництва та зумовлює їх спеціалізацію переважно у сфері послуг. Значний потенціал щодо створення транскордонних виробничих кластерів мають Схід та Південь України.

Список використаних джерел

1. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – М. : Изд. дом «Вильямс», Санкт-Петербург–Москва–Киев, 2001 – 495 с.
2. Enright M. J. The geographical Scope of Competitive Advantage // *Stuck in the Region? Changing scales for regional identity* / Edited by E. Dirven, J. Groenewegen and S. van Hoff. Utrecht, 1993. — P. 87–102.
3. Ketels C. European Clusters / *Structural Change in Europe 3 – Innovative City and Business Regions*. Bollscheivel: Hagbarth Publications, 2003. – P. 1-5.
4. Andersson T. et al. The Cluster Policies Whitebook. – IKED, 2004. – 250 p.
5. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
6. Войнаренко М. П. Кластерные модели объединения предприятий и распространение передового опыта их создания в Украине / М. П. Войнаренко //

- Принципи оцінки конкурентоздатності регіонів. – К. : Ін-т конкурентоздатності, 2004. – С. 59-70.
7. Final Report of the Expert Group on Enterprise Clusters and Network/ European Commission Enterprise Directorate-General, 2002. – 92 p.
  8. Regional clusters in Europe / European Commission. Observatory of European SMEs. 2002, No. 3. – 60 p.
  9. Pachura P. Analiza potencjalu budowy efektywnych struktur transgranicznych sieci innowacyjnych na przykładzie Województwa Śląskiego oraz regionów Czech i Słowacji. Częstochowa, 2009. – 88 s.
  10. http://www.esf.brandenburg.de/media_fast/667/Studie-Clusterpolitik-in-Ostdeutschland-Zusammenfassung.pdf
  11. Підвищення конкурентоздатності економіки Заходу і Півдня України на основі формування нових виробничих систем (кластерів). Міжнародна фундація сприяння ринку / під заг. ред. С.І. Соколенка. – К. : Логос, 2005. – 222 с.
  12. Звіт НДР «Розробка регіональної стратегії формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів» / наук. кер. Н. Мікула. №держреєстрації 0106U013076. – Львів, 2008. – 166 с.
  13. Hart D.A. Innovations clusters: key concepts. – Режим доступу: <http://www.reading.ac.uk/LM/LM/fulltxt/0600.pdf>

Демченко В.В. Особенности формирования трансграничных кластеров.

Анализируется опыт создания и развития трансграничных кластеров в странах ЕС. Определены модели их формирования в виде монополярного и биполярного кластеров. Проанализированы барьеры для формирования и функционирования трансграничных кластеров в европейских странах. Определенно эндогенные и экзогенные факторы развития трансграничных кластеров в приграничных областях Украины. Обсуждаются перспективы создания трансграничных кластеров в западных областях Украины на примере Львовской области. Обосновывается необходимость обеспечения организационной и финансовой поддержки процессов создания трансграничных кластеров на региональном и национальном уровне.

Ключевые слова: кластер, сеть, трансграничное сотрудничество.

Demchenko V.V. The Features of Formation of Transborder Clusters.

The experience of creation and development of transborder clusters in the EU countries is analyzed. The models of their forming as monopolar and bipolar clusters are defined. The obstacles of forming and functioning of transborder clusters in European regions are analyzed. The endogenous and exogenous factors of development of transborder clusters in boundary regions of Ukraine are outlined. The perspectives of transborder clusters' creation in western regions of Ukraine are considered on the example of Lviv region. The necessity of maintenance of organizational and financial support of the transborder clusters' creation on regional and national levels is substantiated.

Key words: cluster, network, transborder cooperation.

Надійшло 30.09.2010 р.